

Л. Н. ТОЛСТОЙ

ПЪРВО СЪЖДАЛО

№ 22

ЦЕНА 6 ЛВ.

ИЗДАНИЕ НА „ПОСРЕДНИКЪ“ — СОФИЯ

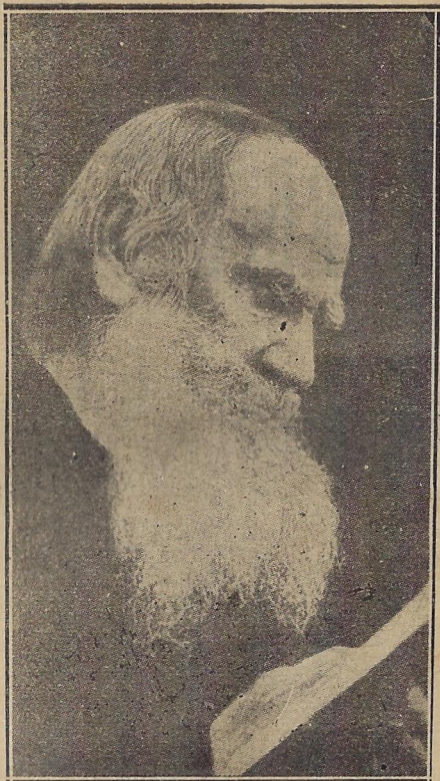
Л. Н. ТОЛСТОЙ

ПЪРВО СЪЖДАЛО

ПРЕВЕЛА: Т. НЕНОВА

ИЗДАНИЕ НА „ПОСРЕДНИКЪ“ — СОФИЯ

ПЪРВО СТЪПАЛО

I

Ако човѣкъ прави нѣщо не за показъ, а отъ желание да го върши, той неизбежно ще действува въ една посока, която се определя отъ сжщността на работата. Ако човѣкъ прави по-късно онова, което споредъ естеството на работата е трѣбвало да се направи по-рано, или съвсемъ изпуска онова, което е необходимо да направи за да може да продължи работата си, този човѣкъ, навърно, постъпва несериозно и само се приструва. Това правило е неизмѣнно и си остава вѣрно както въ материалнитѣ, така и въ нематериалнитѣ работи. Както не е възможно да желаемъ сериозно да опечемъ хлѣбъ безъ да сме замесили предварително тѣстото, да запалимъ пещъта и т. н., сжщо тъй не е възможно да желаемъ сериозно да водимъ добъръ животъ безъ да спазваме известна последователностъ въ придобиването на необходимитѣ за това качества.

Това правило е особено важно за дѣлата на добрия животъ, защото за материалнитѣ работи, както напримеръ при печенето на хлѣба, може да се познае дали човѣкъ сериозно се занимава съ работата, или само се приструва, споредъ резултатитѣ на работата му; а при дѣлата на добрия животъ тази провѣрка е невъзможна. Ако хората, безъ да месятъ, безъ да палятъ пещъ, като въ театъра, само се присторятъ, че пекатъ хлѣбъ, то по послѣдствията — отсъствието на хлѣбъ — става очевидно за всѣкиго, че тѣ само сж се пристрували; но ако нѣкой се пристори, че живѣе добъръ животъ, ние нѣмаме такива прѣми указания, по които да можемъ да познаемъ дали той сериозно се стреми да живѣе добъръ животъ или само се приструва, защото послѣдствията на добрия животъ не само че не сж всѣкога осезателни и очевидни за околнитѣ, но много често имъ се струватъ вредни; а сжщо, уважението и признаването за полезна и приятна една дейность на човѣка, отъ съвременитѣ, никакъ не доказва, че той действително води добъръ животъ.

Ето защо, за разпознаването на действително добрия животъ отъ подражанието на него, този признакъ е особено цененъ и

се състои въ правилната последователностъ на придобиване необходимитѣ за добрия животъ качества. Цененъ е този признакъ преди всичко не за да разпознаваме истинността на стремежитѣ къмъ добрия животъ у другитѣ, но за да я разпознаваме у насъ самитѣ, защото, въ това отношение, ние сме склонни да лъжемъ себе си по-вече, отколкото другитѣ.

Правилната последователностъ въ придобиването на добри качества е необходимо условие за движение къмъ добрия животъ, и затова винаги, отъ всички учители на човѣчеството се е предписвала на хората известна неизмѣнна последователностъ въ придобиването на добри качества.

Въ всички нравствени учения е установена стълбата, която, както казва китайската мъдростъ, стои отъ земята до небето и по която не може да се изкачи нѣкой иначе, освенъ отъ най-долното стѣпало. Както въ ученията на браминитѣ, будиститѣ, конфуцианцитѣ, така и въ учението на мъдрецитѣ отъ Гърция, установени сж стѣпала на добродетелитѣ, и най-висшето не може да бжде достигнато безъ да е било усвоено най-низкото. Всички нравствени учения на човѣчеството, както религиознитѣ, тъй и нерелиги-

ознитѣ, сж признавали необходимостѣта на опредѣлена последователностъ въ придобиването на добродетелитѣ, които сж нужни за добрия животъ; тази необходимостъ произлиза и отъ самата сжщностъ на работата и затова, изглежда, трѣбва да е призната отъ всички хора.

Но чудно нѣщо! Съзнанието за необходимата последователностъ на качествата и действията, нужни за добрия животъ, сѣкашъ се изгубва все по-вече и остава само въ аскетическата, монашеска среда. А въ средитѣ на свѣтскитѣ хора се допуща и признава възможностѣта да се усвояватъ висшитѣ свойства на добрия животъ не само при отсъствие на низшитѣ добри качества, които обуславятъ висшитѣ, но и при най-широко развитие на пороцитѣ; вследствие на това и представата за добрия животъ въ наше време за болшинството свѣтски хора се съвсемъ обърква. Изгубена е представата за добъръ животъ.

II

Това е станало, както мисля азъ, по следния начинъ.

Христианството, като замѣствало езическото, донесло по-високи отъ езическитѣ

нравствени изисквания и, както и не могло да бжде друго яче, предлагайки своитѣ изисквания, установило е, както и въ езическата нравственостъ, една необходима последователностъ въ усвояването на добродѣтелитѣ или стѣпалата за достигане добрия животъ.

Добродетелитѣ на Платона, като започватъ съ въздържанието, презъ мжжеството и мждростъта, достигатъ справедливостъта; християнскитѣ добродетели започватъ съ самоотречение и чрезъ преданостъ на Божиата воля, достигатъ любовъта.

Хората, които сж приели сериозно християнството и се стремятъ да усвоятъ добрия християнски животъ, така сж разбирали християнството и всѣкога сж започвали добрия животъ съ отречение отъ своитѣ похоти, което включва въ себе си езическото въздържание.

Християнското учение само затова е и замѣнило езическото, защото то е различно и по-висшо отъ езическото. Но християнското учение, както и езическото, води хората къмъ истината и доброто; и понеже истината и доброто сж всѣкога едни, то и пжтя къмъ тѣхъ трѣбва да бжде единъ, и първитѣ стѣпки по този пжтъ неизбѣжно трѣбва да бждатъ едни и сжщи както за християнина, така и за езичника.

Разликата на християнското отъ езическото учение за доброто е тази, че езическото учение е учение на крайното, близкото, а християнското — за безкрайното съвършенство. Платонъ напр. поставя за образецъ на съвършенство справедливостъта; а Христосъ поставя за образецъ безкрайното съвършенство на любовта. „Бждете съвършенни, както е съвършенъ вашия небесенъ Отецъ“. Въ това се състои разликата. Отъ това произлиза и различното отношение на езическото и християнското учение къмъ различнитъ степени на добродетелитъ. Достигането на най-висшата добродетелъ; споредъ езическото учение, е възможно, и всѣко стъпало има своето относително значение: колкото е по-високо стъпалото, толкова по-много сж достоинства, тъй че, хората отъ езическа гледна точка се дѣлятъ на добродетелни и недобродетелни, на по-вече и по-малко добродетелни. А споредъ християнското учение, което поставя за идеалъ безкрайното съвършенство, такова дѣленне не може да става. Не може да има сжщо висши и нисши степени. Споредъ християнското учение, което е посочило безкрайността на съвършенството, всички степени сж равни помежду си по отношение на безкрайния идеалъ. Разликата на достойн-

ствата въ езичеството се състои въ онази степенъ, която е достигналъ човѣкъ; въ християнството достойнството се състои само въ процеса на движението, въ по-голѣмата или по-малка скоростъ на движението. Отъ езическа гледна точка, човѣкъ, който притежава добродетельта благоразумие, стои въ нравствено отношение по-високо отъ онзи човѣкъ, който не притежава тая добродетель; човѣкъ, който притежава освенъ благоразумието още и мъжество, стои още по-високо; човѣкъ, който притежава и благоразумие, и мъжество, и освенъ това справедливостъ, стои още по-високо. А християнинътъ не може да се счита никога нито по-високо нито по-низко отъ друго въ нравствено отношение: християнинътъ е само толкова по-вече християнинъ, колкото по-бързо се движи къмъ безкрайното съвършенство, независимо отъ степента, въ която той въ даденъ моментъ се намира. Тъй че, неподвижната праведност на фарисея е по-низка отъ движението на каящия се грѣшникъ на кръста.

Но въ това, че движението къмъ добродетельта, къмъ съвършенството не може да става безъ да се преминатъ нужнитѣ стъпала на добродетельта, както въ езичеството така и въ християнството, -- въ това не може да има разлика.

Християнинътъ, както и езичникътъ, не може да не започне работата на съвършенствуването си отъ самото начало, т. е. съ същото, съ което започва езичникътъ, именно съ въздържанието, както не може онзи, който иска да се изкачи по стълбата, да не започне отъ първото стъпало. Разликата е само въ това, че за езичника въздържанието само по себе си представлява добродетель, а за християнина въздържанието е само една частъ отъ самоотречението, което е необходимо условие за стремежа къмъ съвършенство. И затова истинското християнство въ своето проявяване не е могло да отхвърли добродетелитѣ, които е сочило езичеството.

Но не всички хора сж разбрали християнството като стремежъ къмъ съвършенството на небесния Отецъ; криворазбраното християнство унищожило искреностъта и сериозностъта на отношението на хората къмъ неговото нравствено учение.

Ако човѣкъ вѣрва, че може да се спаси безъ да изпълнява нравственото учение на християнството, за него ще бжде естествено да си мисли, че усилията му да бжде добъръ, сж излишни. И затова, човѣкъ, който вѣрва, че има средства за спасение безъ лични уси-

лия за достигане съвършенство*), не може да се стреми къмъ него съ онази енергия и сериозностъ, съ която ще се стреми онзи човѣкъ, който не знае никакви други средства, освенъ личнитѣ усилия. А като не се стреми къмъ това съ пълна сериозностъ, знаейки други средства освенъ личнитѣ усилия, човѣкъ неизбежно ще пренебрѣгва и онзи единственъ неизмѣнимъ редъ, въ който могатъ да бждатъ придобити добритѣ качества, които сж нужни за добрия животъ. Сжщото това се е и случило съ болшинството отъ хората, които външно проповѣдватъ християнството.

III

Учението, че личнитѣ усилия не сж нужни на човѣка за достигане духовно съвършенство, а че има за това други средства, се явява причина за ослабване стремежа къмъ добъръ животъ и за отстѣпленieto отъ необходимата за добрия животъ последователностъ.

Огромната маса хора, която е приела само външно християнството, се е възползувала отъ замѣната на езичеството съ хри-

*) Както напр. индулгенциитѣ у католицитѣ.

стианството, за да може, като се освободи отъ изискванията на нравствеността, като ненужни за христианина, да се освободи и отъ всѣка необходимостъ за борба съ своята животинска природа.

Сжщото сж направили и хората, които сж престанали да вѣрватъ въ външното христианство. Тѣ сжщо както и онѣзи вѣрующа, като поставятъ вмѣсто външното христианство нѣкакво прието отъ болшинството мнимо добро дѣло, като служене на науката, изкуството, човѣчеството, — въ името на това мнимо добро дѣло се освобождаватъ отъ последователността за придобиване качества, които сж нужни за добрия животъ, и се задоволяватъ да се преструватъ, както въ театъра, че живѣятъ добъръ животъ.

Такива хора, които сж напуснали езицеството и не сж приели христианството въ неговото истинско значение, започнали да проповѣдватъ любовъ къмъ Бога и хората безъ самоотречение и справедливостъ безъ въздържание, т. е. да проповѣдватъ висши добродетели, безъ достигане на понизшитѣ, и не самитѣ добродетели, а само тѣхното подобие.

Едни проповѣдватъ любовъ къмъ Бога и хората безъ самоотречение, други — хуман-

ностъ, служене на хората и човѣчеството безъ въздържание.

И понеже тази проповѣдь поощрява животинската природа на човѣка подъ видъ на въвеждане човѣка въ висшитѣ нравствени сфери, освобождавайки го отъ най-елементарнитѣ изисквания на нравствеността, изказани много отдавна отъ езичниците, и не само не отблъснати, но усиленни отъ истинското християнство, тя била охотно приета както отъ вѣрующитѣ, така и отъ невѣрующитѣ.

Неотдавна излѣзе енцикликата на папата за социализма. Тамъ, следъ опровержението на мнението на социалиститѣ за незаконността на собствеността е казано прѣмо, че „никой, разбира се, не е длъженъ да помага на ближния като дава това, което е нужно за него или за семейството му, нито даже да намалява нѣщо отъ онова, което иска отъ него приличието. Никой, въ сжщностъ, не е длъженъ да живѣе противно на обичаитѣ“. (Това мѣсто е отъ св. Тома). „Но следъ като се отдаде дължимото на нуждата и външното приличие“, казва по-нататкъ енцикликата, „длъжностъ е на всѣкого да отдава излишъка на беднитѣ“.

Така проповѣдва главата на една отъ

най-разпространенитѣ сега църкви. И наредѣ съ тази проповѣдь на егоизма, която предписва да се отдава на ближния онова, което не ни е нужно, проповѣдва се любовъ, постоянно се цитиратъ знаменититѣ слова на Павла из гл. 13 на 1-то Послание къмъ коринтянитѣ за любовъта.

Независимо отъ това, че цѣлото учение на Евангелието е препълнено съ изисквания на самоотречение, съ указания, че самоотречението е първото условие за християнско съвършенство, въпреки такива ясни изречения като: „който не вземе своя кръсть, . . . който не се отрече отъ баща си и майка си, . . . който не изгуби своя животъ . . .“ — хората увѣряватъ себе си и другитѣ, че е възможно да обичаме хората, безъ да се отричаме не само отъ онова, на което сме привикнали, но и отъ онова, което считаме прилично за себе си.

Така говорятъ лъжливитѣ християни и сжщо така мислятъ, и говорятъ, и пишатъ, и постъпватъ хората, които отхвърлятъ не само външното, но и истинското християнско учение, свободомислящитѣ хора. Тѣзи хора увѣряватъ себе си и другитѣ, че безъ да намаляватъ никакъ своитѣ потребности, безъ да побеждаватъ своитѣ страсти, може

да се служи на хората и човѣчеството, т. е. да се води добъръ животъ.

Хората отхвърлили езическата последователностъ на добродетелитѣ и, като не усвоили християнското учение въ неговото истинско значение, не приели и християнската последователностъ и останали безъ всѣкакво ръководство.

IV

Въ древно време, когато не е имало християнско учение, у всички учители на живота, започвайки съ Сократа, за първа добродетелъ въ живота се считало въздържанието, — и било ясно, че всѣка добродетелъ трѣбва да започне отъ него и да мине презъ него. Ясно било, че човѣкъ, който не владѣе себе си, който развива въ себе си огромно количество прищевки и който се подчинява на всички тѣхъ, не може да води добъръ животъ. Ясно било, че преди да може човѣкъ да мисли не само за великодушие, за любовъ, но за безкористие, справедливостъ, той трѣбва да се научи да владѣе себе си. А по нашитѣ разбирания, нищо такова не е нужно. Ний сме напълно увѣрени, че човѣкъ, който е развилъ своитѣ прищѣвки до онази висша степенъ, въ която сж развити въ на-

шия свѣтъ, който не може да живѣе безъ да удовлетворява стотицитѣ ненуждни прищѣвки добили надъ него властъ, може да живѣе напълно нравственъ, добъръ животъ.

Въ наше време и въ нашия свѣтъ стремежа къмъ ограничаване своитѣ прищѣвки се счита не само не прѣвъ, но даже и не последенъ, а съвършено ненуженъ за водене единъ добъръ животъ съ дѣла.

Споредъ царуващото най-разпространено съвременно учение за живота, увеличението на потрѣбноститѣ се счита, напротивъ, едно желателно качество, признакъ на развитие цивилизация, култура и усъвършенствуване. Тѣ нареченитѣ образовани хора считатъ, че привычкитѣ на комфорта, т. е. на изнѣжеността, сж привычки не само не вредни, но хубави, такива, които показватъ известна нравствена висота на човѣка, почти добродетель.

Колкото по-много сж потрѣбноститѣ, колкото по-изтънчени сж тѣзи потрѣбности, толкова това се счита по-добро.

Нищо не потвърждава това толкова ясно, колкото описателната поезия и особено романитѣ на миналия и сегашния вѣкъ.

Какъ се изобразяватъ героитѣ и героинитѣ, които представляватъ идеали на добродетелитѣ?

Въ по-вечето случаи, мжжетъ, които трѣбва да представятъ нѣщо възвишено и благородно, като почнемъ съ Чайлдъ Харолда и свършимъ съ последнитѣ герои на Феле, Тролопъ и Мопасанъ, — сж нищо друго освенъ развратни тунеядци, за нищо не потрѣбни. А героинитѣ сж по единъ или другъ начинъ, по-вече или по-малко доставящи наслада на мжжетъ любовници, сжщо така празни и предадени на разкошъ.

Азъ не говоря за срѣщащитѣ се нарѣдко въ литературата образци на действително въздържани и трудящи се хора, азъ говоря за обикновения типъ хора, който представлява идеалъ за масата, за онова лице, на което се мжчатъ да приличатъ болшинството мже и жени. Помня, когато съмъ писалъ романи, не срещахъ едно необяснимо затруднение, съ което се борѣхъ, — и съ което сега, вѣрвамъ се борятъ всички романисти, които иматъ поне най-смѣтно съзнание за онова, което съставлява действителна нравствена красота, — то се състоеше въ това, да се изобрази типъ на свѣтски човѣкъ идеално хубавъ, добъръ и заедно съ това такъвъ, който да е вѣренъ съ действителността.

V

За безспорно доказателство, че наистина хората отъ нашето време не само не при-

знаватъ, че езическото въздържание или християнското самоотречение сж свойства желателни и добри, но считатъ увеличението на потребноститѣ за нѣщо хубаво и възвишено, служи въ огромното болшинство случаи възпитаването на децата на нашия свѣтъ. Тѣхъ не само не ги привикватъ на въздържание, както е било това у езичниците, и на самоотречение, както трѣбва да бжде у християнитѣ, а съзнателно имъ насаждатъ привички на изнѣженостъ, физическа празнота и разкошъ.

Отдавна ми се искаше да напиша такава приказка: една жена, оскърбена отъ друга за да си отмъсти, открадва ѝ детето, отива при единъ магьосникъ и го моли да я научи какъ най-зле може да отмъсти на своя врагъ чрезъ неговото единствено откраднато дете. Магьосникътъ научва жената да отнесе детето на едно мѣсто, което той ѝ посочва и твърди, че отмъщението ще бжде най-ужасно. Злата жена прави това, но следи какъво става съ детето, и за свое очудване вижда, че детето е взето и осиновено отъ бездетенъ богаташъ. Тя отива при магьосника и го упреква, но той ѝ казва да почака. Детето расте въ разкошъ и изнѣженостъ. Злата жена е въ недоумение, но магьосникътъ ѝ казва да чака. И наистина дохожда време, когато злата же-

на бива удовлетворена и даже жалѣе жертвата си. Детето израсва въ изнѣженостъ и разпуснатостъ, и поради своя добъръ характеръ се разорява. И тукъ се започватъ редица физически страдания, бедностъ и унижения, къмъ които то е особено чувствително и съ които не може да се бори. Стремежъ къмъ нравственъ животъ — и безсилието на изнѣжената, приучена на разкошъ и празностъ плътъ. Безуспѣшна борба, падение все понизко и по-низко, пиянство до самозабравяне, престѣпление и най-после или лудостъ или самоубийство.

И наистина, не може безъ ужасъ да се гледа възпитанието на нѣкои деца въ нашия свѣтъ. Само най-злия врагъ би могълъ така старателно да насади у детето онѣзи слабости и пороци, които му се насаждатъ отъ родителитѣ, особено отъ майкитѣ. Ужасъ обзема човѣка когато гледа това и още повече когато види последствията му, ако умѣе да вижда какво се върши въ душитѣ на най-добритѣ отъ тѣзи старателно погубвани отъ самитѣ родители деца.

Присадени сж привички на изнѣженостъ, присадени сж тогава, когато още младото сщество не разбира тѣхното нравствено значение. Унищожава се не само привич-

ката на въздържание и самообладание, но обратно на това, което се е правило при възпитанието въ Спарта и въобще въ стария свѣтъ, съвършено се атрофира тази способностъ. Не само не се приучва човѣкътъ къмъ труда, къмъ всички условия на всѣки плодотворенъ трудъ, на съсредоточено внимание, напрежение, увлечение въ работата, умѣние да се поправи разваленото, привичкитѣ на умората, радостта отъ усъвършенствуването се приучва на праздностъ и пренебрежение къмъ всѣко произведение на труда, приучва се да разваля, да захвърля и отново за пари да получава всичко, което помисли, безъ да мисли даже никога кое какъ се прави. Човѣкъ е лишенъ отъ способността да придобие първата по редъ добродетель, необходима за придобиването на всички други — благоразумието, и е пуснатъ въ свѣта, въ който се проповѣдватъ и ужъ се ценятъ като високи добродетели справедливостта, служенето на хората, любовта. Разбирамъ, ако единъ младъ човѣкъ е натура нравствено слаба, нечувствителна, който не схваща разликата между привидно добрия животъ и истинския и който може да се задоволи съ царуващото въ свѣта зло. Ако е тъй, то всичко става сѣкашъ добре, и безъ да се про-

буди нравствено чувство у него, този човѣкъ може да доживѣе спокойно до смъртта си. Но не всѣкога се случва така, особено въ последно време, когато съзнанието за безнравствеността на такъвъ животъ се носи въ въздуха и неволно залѣга въ сърцето. Все по-често и по-често се случва, че изискванията на истинската, непривидна нравственостъ се пробуждатъ и тогава започва вътрешната мжчителна борба и страдания, които рѣдко се свършватъ съ побѣда на нравственото чувство. Човѣкъ чувствува, че живота му е лошъ, че той трѣбва да го измѣни цѣля отъ самото начало, и той се опитва да направи това; но ето че хората, които сж преживѣли сжщата борба и не сж я издържали, нападатъ отъ всички страни на опитващия се да промѣни своя животъ и се стараятъ съ всички средства да му внушатъ, че това съвсемъ не е нужно, че въздържанието и самоотречението не сж нуждни за да бждемъ добри, че предавайки се на чревоугодничество, труфене, физическа праздность, даже развратъ, човѣкъ може да бжде добъръ и полезенъ. И борбата повечето пъти се свършва плачевно. Понѣкога, измжченъ отъ своята слабостъ, човѣкъ се подчинява на този общъ гласъ и сподавя въ себе си гласа на

съвестъта, криви своя умъ за да оправдае себе си, и продължава да води сжщия развратенъ животъ увѣрявайки себе си, че той го изкупва съ вѣрата си въ външното християнство или съ служене на науката или искусството; другъ пъкъ се бори, страда и полудява или се самоубива. Рѣдко се случва щото средъ съблазнитѣ, които го окръжаватъ, човѣкъ отъ нашето общество да разбере, че има и е имало още преди хиляди години една азбучна истина за всички хора, а именно, че за достигане добъръ животъ трѣбва преди всичко да престане човѣкъ да живѣе лошо, и че за достигане на кои да е висши добродетели, трѣбва преди всичко да добие добродетельта на въздържанието или самообладанието, както сж я опредѣлѣли езичниците, или добродетельта на самоотречението, както я опредѣля християнството, — и да започне по-малко съ усилия надъ себе си да я постига.

VI

Току що четохъ писмата на единъ високообразованъ човѣкъ отъ 40-тѣ години — испаника Огаревъ къмъ другъ още по-високообразованъ и даровитъ човѣкъ — Херценъ. Въ тѣзи писма Огаревъ изказва своитѣ за-

душевни мисли, излага своитѣ висши стремежи, и не може да не се види, че той както е свойствено на единъ младъ човѣкъ, отчасти позира предъ своя другарь. Той говори за самосвършенството, за своята дружба, любовь, служенето на науката, на човѣчеството и т. н. И още тамъ, съ спокоенъ тонъ той пише, че често дразни приятеля, съ когото живѣе, съ това, че както той пише: „връщамъ се (дома) нетрезвенъ или се губя докъсно съ едно пропаднало, но мило създание“ . . . Вижда се, че този забележително сърдеченъ, даровитъ, образованъ човѣкъ не може даже да си представи, че може да има дори най-малко предосъдително нѣщо въ това, че той, жененъ човѣкъ, очакващъ дете (въ следното писмо той пише, че жена му родила) се връща въ кжщи пиянъ, губейки се съ развратни жени. Нему и на умъ не му идва, че докато не е почналъ да се бори и поне отчасти да е победилъ своята склонность къмъ пиянство и развратъ, не може и да се мисли за дружба, любовь, а главно за служане на каквото и да било. А той не само не се е борилъ съ тѣзи пороци, но вижда се, че ги счита за нѣщо много мило, което никакъ не пречи на стремежа къмъ свършенство, и затова не само не ги крие отъ

своя приятелъ, предъ когото иска да се представи въ най-добро освѣтление, но направо ги излага.

Така е било преди петдесетъ години. Азъ заварихъ тѣзи хора. Познавахъ Огарева и Херцена и хората отъ сжщото направление и хората възпитани въ сжщиятъ миросгледъ. Въ всички тѣзи хора имаше поразително отсжтствие на последователностъ въ дѣлата и въ живота. У тѣхъ имаше искрено горещо желание за добро и най-пълна разпуснатостъ на личната похотъ, която струва имъ се не може да пречи на добрия животъ и за извършване добри и даже велики дѣла. Тѣ слагаха немесенъ хлѣбъ въ непалена пещъ и вѣрваха, че хлѣба ще се изпече. А когато на старостъ започнаха да забелѣзватъ, че хлѣбътъ не се пече, т. е. че никакво добро не се върши въ тѣхния животъ, тѣ видѣха въ това особенъ трагизъмъ.

Трагизъмътъ на такъвъ животъ е наистина ужасенъ. И този трагизъмъ, какъвто бѣше въ онѣзи времена за Херцена, Огарева и другитѣ, такъвъ е и сега за мнозина тѣй наречени образовани хора въ наше време, които сж запазили сжщитѣ възгледи. Човѣкъ се стреми да живѣе добъръ животъ, но онази необходима последователностъ, която е

нужна за това, е изгубена за обществото, въ което той живѣе. Както преди 50 години Огаревъ и Херценъ, така и болшинството хора днесъ сж убедени, че да се води изнѣженъ животъ, да се яде сладко и изобилно, да се наслаждавашъ и да удовлетворявашъ по всички начини плътскитѣ пожелания — не пречи на добрия животъ. Но вижда се, че добрия животъ не влиза въ тѣхъ и тѣ се предаватъ на песимизъмъ и казватъ: „такова е трагичното положение на човѣка“.

VII

Заблуждението, че хората, предавайки се на своитѣ похоти и считайки този чувственъ животъ за добъръ, могатъ при това да водятъ добъръ, полезенъ, справедливъ, любовенъ животъ, е тѣй чудно, че хората отъ следующитѣ поколения, струва ми се, прямо не ще разбиратъ какво именно сж разбирали хората отъ наше време подъ думитѣ „добъръ животъ“, когато сж казвали, че плѣтоугодницитѣ, изнѣженитѣ, развратнитѣ сж водили добъръ животъ. Въ сжщностъ, стига само за малко време да се откаже човѣкъ отъ привичното разбиране за нашия животъ и да се погледне на него — не казвамъ отъ християнски гледна точка, но отъ езическа, отъ

гледна точка на най-низшитѣ изисквания на справедливостѣта, за да се убеди, че тукъ не може и дума да става за никакъвъ добъръ животъ.

Всѣки човѣкъ отъ нашия свѣтъ, за да може — не да почне добъръ животъ, а само да почне да се повдига поне малко къмъ него, трѣбва преди всичко да престане да води лошия животъ, трѣбва да почне да разрушава онѣзи условия на злия животъ, въ които се намира.

Колко често чуваме, като оправдание за това дете не промѣняме своя лошъ животъ, разсѣждението, че една постѣпка, която върви въ разрѣзъ съ обикновения животъ би била вследствие на това недобра постѣпка. Това разсѣждение изглежда да е направено за да не измѣняме никога своя лошъ животъ. Понеже, ако цѣлия нашъ животъ бѣше добъръ, справедливъ, само тогава наистина всѣка постѣпка съгласна съ общия животъ, би била добра. А ако животътъ е наполовина добъръ, наполовина лошъ, то за всѣка постѣпка, която не е съгласна съ общия животъ, има толкова вѣроятностъ да бжде добра, колкото и лоша. Ако пъкъ цѣлия животъ е лошъ, неправиленъ, то човѣкъ, който живѣе този животъ, не може да на-

прави ни една добра постъпка, безъ да наруши привичното течение на живота. Може да се извърши лоша постъпка безъ да се наруши обикновеното течение на живота, но не може да се извърши добра.

Човѣкъ, живущъ нашия животъ, не може да води добъръ животъ преди да излезе отъ ония условия на злото, въ които той се намира; не може да се почне да се прави доброто безъ да се прекрати правенето на злото. Не е възможно за разкошно живущия човѣкъ да води добъръ животъ. Всички негови опити за добри дѣла ще бждатъ напразни докато той не измѣни своя животъ, не направи това първо по редъ дѣло, което му предстои да направи. Добриятъ животъ, както споредъ езическото мировъзрение, така и още по-вече споредъ християнското, се измѣрва само съ едно и не може да се измѣрва съ нищо друго, освенъ съ отношението въ математическия смисълъ на думата, на любовта къмъ себе — и любовта къмъ другитѣ. Колкото е по-малка любовта къмъ себе си и произлизащата отъ нея грижа за себе си, и изискване отъ другитѣ труда имъ за себе си, и колкото е по-голѣма любовта къмъ другитѣ и произтичащата отъ нея грижа за другитѣ, и отдаване своитѣ трудове за другитѣ, толкова

животътъ е по-добъръ.

Така сж разбирали и разбиратъ добрия животъ всички мъдречи на свѣта и всички истински християни и точно така сж го разбирали и всички най-прости хора. Колкото по-вече човѣкъ дава на хората и па-малко изисква за себе си, толкова той е по-добъръ, колкото по-малко дава на другитѣ и по-вече изисква за себе си, толкова е по-лошъ.

Ако се премѣсти подпорната точка на лоста отъ дългата страна къмъ по-късата, то съ това не само ще се увеличи дългото рамо, но ще се скъси още по-вече късото. Тѣй че, ако човѣкъ, който има известна способностъ за любовъ, увеличи любовта и грижата за себе си, то съ това той е намалилъ възможността за любовъ и грижа за другитѣ не само съ това количество, което е прехвърлилъ върху себе си, но много пъти повече. Вмѣсто да храни другитѣ, човѣкъ е изялъ излишното, и съ това не само е намалилъ възможността да отдаде това излишно, но още се е лишилъ, вследствие охранването си, отъ възможността да се грижи за другитѣ.

За да бждемъ въ състояние истински, не на думи, да обичаме другитѣ, трѣбва да не обичаме себе си — сжщо не на думи, а

на дѣло. А обикновено бива тъй: другитѣ ние мислимъ, че обичаме, увѣряваме въ това себе си и другитѣ, но обичаме само на думи, а себе си обичаме на дѣло. Другитѣ ние ще забравимъ да нахранимъ и настанимъ да спятъ, но себе си никога. И затова, за да обичаме наистина другитѣ на дѣло, тѣбва да се приучимъ да не обичаме себе си на дѣло, да се приучимъ да забравяме да се нахранимъ и да спимъ, така, както забравяме да направимъ това относно другитѣ.

Ний казваме „добъръ човѣкъ“ и „води добъръ животъ“ за човѣкъ изнѣженъ, привикналъ къмъ разкошенъ животъ. Но такъвъ човѣкъ — мжжъ или жена — може да има най-любезни черти въ характера си, кротость, добродушие, но не може да води добъръ животъ, както не може да бжде остъръ и да реже най-добре изработения и отъ най-добъръ материалъ ножъ, ако той не е наточенъ. Да бжде човѣкъ добъръ и да води добъръ животъ значи да дава на другитѣ по-вече отколкото взема отъ тѣхъ. А човѣкъ изнѣженъ и привикналъ къмъ разкошенъ животъ не може да прави това, първо, защото нему всѣкога ще му бждатъ нужни много нѣща (и нужни не поради егоизма му, а понеже тъй е привикналъ съ тѣхъ и за него ще състав-

лява страдание лишението отъ онова, къмъ което е привикналъ), а второ, понеже, употребявайки всичко, което получава отъ другитѣ, той съ самото това употребяване ослабва себе си, лишава се отъ възможността да работи и следователно да служи на другитѣ. Човѣкъ изнѣженъ, който спи на меко и дълго време, който яде и пие богато, сладко и много, който е съобразно топло или студено облеченъ, който не се е приучилъ къмъ напрегната работа, може да направи съвсемъ малко.

Ние сме тъй привикнали къмъ своята лъжа и къмъ лъжата на другитѣ, — така удобно ни е да не виждаме лъжата на другитѣ за да не видятъ и тѣ нашата, че никакъ не се чудимъ и не се съмняваме въ правотата на твърденията за добродетельта, а по нѣкога дори за святостъта на хора, които сж живѣли напълно разпуснатъ животъ. Човѣкъ, мжжъ или жена, спи на легло съ пружини, съ два дюшека и два чисти гладени чаршафа, и на пухови възглавници съ калъфи. Предъ кревата му ковѣорче за да не му бжде студено да стъпи на пода, а освенъ това тамъ има и чехли. Тамъ сж и всичкитѣ му необходими принадлежности, тъй че той нѣма защо да излиза. Прозорцитѣ сж закрити

съ пердета така, че свѣтлината не може да го събуди и той си спи до колкото часа му се иска. Освенъ това, взети сж мѣрки да бжде презъ зимата топло, а презъ лѣтото хладно, да не го тревожатъ шумътъ, мухитѣ и други насѣкоми. Той спи, а горещата и студена вода за миене, понѣкога за кжпане или за бръснене е вече готова. Готви се и чаятъ или кафето, възбудителнитѣ питиета, които се изпиватъ веднага следъ ставането. Ботуши, обуца, галоши нѣколко чифта, които той е изцапалъ вчера, вече се чистятъ тѣй, че лъщятъ като стъкло и на тѣхъ нѣма прашецъ. Сжщо тѣй се чистятъ носенитѣ вчерашния день дрехи, които съответствуватъ не само на зимата и лѣтото, но и на пролѣтъта, есенъта, дъждовното, влажно или горещо време. Приготвя се изпрано, колосано бѣльо съ копченца, ширитчета, петлици, които се преглеждатъ отъ поставени за тази целъ хора. Ако човѣкъ е деятеленъ, той става рано, т. е. въ седемъ часа, т. е. все таки два-три часа следъ онѣзи, които му приготвятъ всичко това. Освенъ приготвянето на дрехи за презъ деня и на завивки за нощъта, приготвятъ се още дрехи и обувки за временно обличане: халати, чехли. И ето човѣкъ отива да се мие, чисти, вчесва, за което упо-

трѣбвава нѣколко вида четки, сапуни и голѣмо количество вода и сапунъ. (Мнозина англичани, и особено женитѣ, се гордѣятъ, кой знае защо, че могатъ да изтриятъ много сапунъ и да излѣятъ върху си много вода). Следъ това човѣкъ се облича, причесва се предъ особени огледала, различни отъ онѣзи, които висятъ въ всички стаи, взема наобходимитѣ за него вещи като: по-вечето пъти очила или пенсне, лорнетъ, после нарежда изъ джобоветѣ си: чиста кърпа за да се секне, часовникъ съ верижка, макаръ че навредъ дето ще отива, почти въ всѣка стая има часовникъ; взема пари разни видове, дребни (често пъти въ особена машинка, която избавя отъ труда да се търси онова, което трѣбва) и листчета, картички, на които е напечатано името му и които го избавятъ отъ труда да го каже или напише; бѣла книжка, моливъ. За женитѣ обличането е още по-сложно: корсетъ, прическа, дълги коси, украшения, панделки, ластици, лентички, връзчици, иглички, карфички, брошки.

Но ето всичко е свършено, денътъ се започва обикновено съ ядене, пие се кафе или чай съ много захаръ, яде се бѣлъ хлѣбъ; хлѣбътъ отъ първокачествено пшенично брашно се яде съ голѣмо количество масло, а

понѣкога съ свинско месо. Мжжетъ по-вечето пъти при това пушатъ папириси или цигари и следъ това четатъ новия току-що донесенъ вестникъ. Следъ това, излизане отъ къщи на служба или по работа, или возене въ екипажи, нарочно сжществуващи за возене на тѣзи хора. Следъ това закуска отъ убити животни, птици, риби, после обѣдъ сжщо такъвъ, — при най-голѣма скромность състоящъ се отъ три ястиета, — после сладко, кафе, после игра — карти, музика или театри, четене или беседа въ меки пружинени кресла при усилена или смегчена свѣтлина на свѣщъ, газъ или електричество, — пакъ чай, пакъ ядене, вечеря и пакъ въ леглото, приготвено, наредено, съ чисто бельо и изпразнено ношно гърне.

Такъвъ е деньтъ на човѣкъ съ скроменъ животъ, за когото, ако той е съ мекъ характеръ и нѣма изключително неприятни за другитѣ привички, казватъ, че той е човѣкъ, който води добъръ животъ.

Но добриятъ животъ е живота на онзи човѣкъ, който прави добро на хората; какъ може да прави добро на хората човѣкъ, който живѣе така и е привикналъ да живѣе така? Нали преди да прави добро, той трѣбва да престане да прави зло на хората. А из-

числите всичкото онова зло, което той, често безъ да знае това, прави на хората, и вие ще видите, че той е далече отъ доброто за другитѣ и че много, много подвизи му предстои да извърши за да изкупи злото което имъ прави, а че той, разслабенъ отъ своя разнѣженъ животъ, никакви подвизи не може и да прави. Нали той би могълъ да спи и да бжде при това по-здравъ и физически и нравствено, като си лѣга на пода върху дрехата си, както е спалъ Маркъ-Аврелий и така всички трудове и работа около дюшеци, пружини и пухови възглавници, и ежедневната работа на перачката — слабо сжщество, което съ своята женска слабостъ и раждания и кърмене на деца, пере и мие за него, силния мжжъ, — всички тѣзи трудове би могло да ги нѣма. Той би могълъ да си лѣга по-рано и да става по-рано и труда за пердетата и освѣтлението вечерята сжщо би могло да ги нѣма. Той би могълъ да спи съ сжщата риза, съ която е ходилъ презъ деня, би могълъ да стѣпи съ боси крака на пода или да излиза на двора, би могълъ да се измие съ вода отъ чешмата, — съ една дума, би могълъ да живѣе така, както живѣятъ всички онѣзи, които работятъ зарадъ него и така всичкитѣ онѣзи работи за него

би могло да ги нѣма. Би могло да нѣма и труда за неговитѣ дрехи, за неговитѣ увеселения.

А какъ може такъвъ човѣкъ да прави добро на хората и да води добъръ животъ безъ да измѣни своя изнѣженъ, разкошенъ животъ? И затова не може нравствения човѣкъ, не казвамъ христианинътъ, но изповѣдващиятъ хуманность или поне справедливостъ, не може да не желае да измѣни своя животъ и да не престане да се ползува отъ предметитѣ на разкошъ, които се приготвятъ често съ вреда за другитѣ хора.

Ако човѣкъ наистина жали хората, които работятъ тютюна, то първото, което той неволно ще направи, е да престане да пуши, понеже, продължавайки да пуши и купувайки тютюнъ, той съ това поощрява производството на тютюна, който погубва здравето на хората.

Но хората отъ наше време не разсжждаватъ така. Тѣ измислятъ най-разнообразни и хитри разсжждения, но само не това, което е естествено за всѣки човѣкъ. Споредъ тѣхнитѣ разсжждения, да се въздържа човѣкъ отъ предметитѣ на разкошъ съвсемъ не е нужно. Може да се съчувствува на положението на работницитѣ, да се говорятъ речи и да

се пишатъ книги въ тѣхна полза, и заедно съ това да се продължава ползуването отъ онзи трудъ, който считаме пагубенъ за тѣхъ.

Споредъ едни разсждения излиза, че да се ползуваме отъ убийствения трудъ на другитѣ хора е позволено, понеже ако азъ не се ползувамъ, то другъ ще се ползува. Това прилича на разсждението, че трѣбва да изпия вредното за менъ вино, понеже то е купено, и ако не азъ то други ще го изпиятъ.

Споредъ други следва, че ползуването за нашия разкошъ отъ труда на работницитѣ е даже много полезно за тѣхъ, понеже съ това ние имъ даваме пари, т. е. възможност за сществуване, като че ли не може да имъ се дава възможност за сществуване съ нищо друго, освенъ съ това да ги заставаме да работятъ вредни за тѣхъ и излишни за насъ вещи.

Всичко това произлиза отъ обстоятелството, че хората сж си въобразили, че може да се води добъръ животъ, безъ да се усвои по редъ първото нѣщо нужно за добрия животъ.

И това нѣщо е въздържанието.

VIII

Добъръ животъ не би имало и не би могло да има безъ въздържание. Безъ въздържание, то е немислимъ никакъвъ добъръ животъ. Всѣки опитъ за добъръ животъ трѣбва да започне отъ него.

Има една стълба отъ добродетели и трѣбва да се започва отъ първото стъпало за да се излѣзе на следващитѣ; и първата добродетель, която трѣбва да усвои човѣкъ, ако иска да усвои следующитѣ, е това, което древнитѣ наричаха благоразумие или самообладание.

Ако въ християнското учение въздържанието е включено въ понятието самоотречение, то още по-вече последователността си остава сжщата и придобиването на никакви християнски добродетели не е възможно безъ въздържанието — не защото нѣкой е измислилъ това, а защото такава е сжщността на работата.

Въздържанието е освобождение на човѣка отъ страститѣ, покоряването имъ отъ благоразумието. Но страститѣ на човѣка сж много и за да бжде борбата успѣшна, човѣкъ трѣбва да започне отъ основнитѣ, — тѣзи, на които израстватъ другитѣ, по-сложнитѣ,

а не отъ сложнитѣ, които сж израстнали отъ основнитѣ. Има страсти сложни, като страстьта да украсяваме тѣлото си, игритѣ, увеселенията, бърборенето, любопитството и много други, и има страсти основни: лакомството, празността, плътската любовъ. Въ борбата съ страститѣ не може да се почне отъ края, съ борба съ сложнитѣ страсти; трѣбва да се започне съ основнитѣ, и то въ единъ опредѣленъ редъ. И този редъ е опредѣленъ отъ самата сжщностъ на работата и отъ преданието на мъдростъта на човѣчеството.

Чревоугодника никога не е въ състояние да се бори съ леностъта, а чревоугодника и празния човѣкъ никога не ще бжде въ състояние да се бори съ половата страсть. И затова споредъ всички учения стремежътъ къмъ въздържание се е започвалъ съ борбата противъ чревоугодието, започналъ е съ постъ. А въ нашия свѣтъ, дето до такава степенъ е изчезнало и то толкова отдавна, въ сѣко сериозно отношение къмъ достигането добъръ животъ, че най-първата добродетель — въздържанието, безъ която другитѣ сж невъзможни, се счита излишна — е изгубена и тази постепенность, която е нужна за придобиването на тази първа добродетель и за поста у мнозина е забравено и

е решено, че постътъ е глупаво суевѣрие, и че съвсемъ не е нуженъ. А между това, както първото условие за добъръ животъ е въздържанието, така и първото условие за въздържания животъ е постътъ.

Може да желае човѣкъ да бжде добъръ, да мечтае за доброто, безъ да пости; но да бжде наистина добъръ безъ постъ е сжщо тѣй невъзможно както да се върви безъ да се стане на крака.

Постътъ е необходимо условие за добрия животъ. А лакомството всѣкога е било първия признакъ на обратното — на лошия животъ и, за съжаление, този признакъ се забелѣзва въ голѣма степенъ въ живота на повечето хора отъ наше време.

Погледнете лицата и тѣлосложението на хората отъ нашето общество днесъ, — на много отъ тѣзи лица съ висящи гуши и бузи, затлъстѣли членове и развити кореми лежи неизгладимия отпечатъкъ на развратния животъ. Но това и не може да бжде иначе. Вгледайте се въ нашия животъ, въ това, отъ което се движатъ болшинството хора отъ нашия свѣтъ; попитайте се: кой е главния интересъ на болшинството? И колкото и чудно да ни се стори, намъ привикналитѣ да скриваме нашитѣ истински интереси и да излагаме фал-

шиви, изкуствени, главния интересъ въ живота на болшинството хора отъ наше време — това е удовлетворение на вкуса, удоволствието отъ яденето, тъпкането. Отъ най-беднитѣ до най-богатитѣ съсловия на обществото, чревоугодничеството, мисля азъ, е главната целъ, е главното удоволствие на нашия животъ. Бедния, работния народъ прави изключение само дотолкозъ, доколкото нуждата му пречи да се предава на тази страсть. А щомъ у него има време и средства за това той, подражавайки на висшитѣ класи, придобива най-вкусното и сладкото, и яде и пие, колкото може. Колкото по-вече той изяде, толкова по-вече счита себе си не само щастливъ, но и силенъ и здравъ. И въ това убеждение го подържатъ образованитѣ хора, които именно така гледатъ на храната. Образованитѣ класи си представляватъ щастието и здравето (въ което ги увѣряватъ лѣкаритѣ, като твърдятъ, че най-скжпата храна — месото е най здравата) въ вкусната, хранителна и лесносмилаема храна, — макаръ и да се стараятъ да скриятъ това.

Погледнете живота на тѣзи хора, послушайте тѣхнитѣ разговори. Какви все възвишени предмети ужъ ги занимаватъ: и философия, и наука, и изкуство, и поезия, и

разпредѣление на богатствата, и благосъстоянието на народа, и възпитанието на юношеството; но всичко това за огромното болшинство е лъжа, всичко това ги занимава между истинската имъ главна работа, между закуската и обѣда, докато стомахътъ е пъленъ и не може повече да се яде. Единствения живъ, истински интересъ, интереса на болшинството, и на мъже и на жени, това е яденето, особено следъ първата младостъ. Какъ да се яде, какво да се яде, кога, кжде?

Ни едно тържество, ни една радостъ, ни едно освещение, откриване на каквото и да било не сж минавали безъ ядене.

Погледнете пжтуващитъ хора. У тѣхъ особено се вижда това. „Музеи, библиотеки, парламентъ, — колко е интересно! А кжде ще обѣдваме? Кой гощава най-добре?“ А погледнете само какъ хората се събиратъ за обѣдъ, разсъблечени, парфюмирани около украсената съ цвѣтя маса, какъ радостно потриватъ ржце и се усмихватъ.

Ако надникните въ душитъ, — какво очакватъ болшинството хора? Апетитъ за закуската, за обѣда. Въ какво се състои най-жестокото наказание още отъ детинството? Поставяне на хлѣбъ и вода. Кой отъ работницитъ получава най-голѣмата заплата? —

готвачътъ. Въ какво е главния интересъ на домакинята? Къмъ какво се свежда въ по-вечето случаи разговорътъ между домакинитѣ отъ средното общество? И ако разговорътъ на хората отъ по-висшото общество не се свежда къмъ това, то не е защото тѣ сж по-образовани и заети съ по-висши интереси, а само защото си иматъ готвачъ или готвачка, които сж заети съ това и приготвятъ тѣхнитѣ обѣди. Но опитайте се да ги лишите отъ тѣзи удобства и ще видите, въ какво се състои тѣхната грижа. Всичко се свежда къмъ въпроса за яденето, за цената на тетревитѣ, за най-хубавия начинъ да се вари кафе, да се пекатъ сладки банички и т. н. Събиратъ се заедно хора, по какъвто и да било случай: за кръщаване, погребение, сватба, освещаване църква, изпращане, посрещане, празднуване забележителенъ день, смъртъ, рожденъ день на нѣкой великъ ученъ, мислителъ, учителъ по нравственостъ, събиратъ се хора заети ужъ съ най-възвишени интереси. Тѣ така говорятъ; но тѣ се приструватъ: тѣ всички знаятъ, че ще има ядене, хубаво, вкусно ядене и пиене, и това главно ги събира заедно. Преди нѣколко дена още за сжщата цель сж убивали и клали животни, влачили сж кошове съ продукти отъ гастро-

номическитѣ магазини, а готвачитѣ, помощницитеѣ имѣ, готвачкитѣ, кухненскитѣ работници, особено облечени въ чисти колосани пристилки и шапчици, сж „работили“. Работили сж и получаващитѣ голѣми заплати разпоредители, издавайки заповѣди. Сѣкли сж, месици, мили, нареждали, украсявали готвачитѣ. Сжщо съ такова тържество и важность е работилъ началникътъ на сервирането, обмисляйки, пресмѣтайки съ погледъ, като художникъ. Работилъ е градинарътъ за цвѣтята. Миячкитѣ на сждове. . . Работи цѣла армия отъ хора, поглѣщатъ се произведения на хиляди работни дни — и всичко това за да могатъ хората, като се събератъ, да поговорятъ за паметъта на великия учителъ въ науката или нравственостъта, да споменатъ нѣкой умрѣлъ другаръ или да напжтватъ младитѣ съпрузи, които встѣпватъ въ новъ животъ.

Въ низшитѣ и средни среди ясно се вижда, че празникътъ, погребението, сватбата, това е ядене. Така и разбиратъ тамъ това. Яденето така заема ролята на мотивъ за събиране, че въ гръцкия и френския езици сватба и угощение се означаватъ съ една и сжща дума. Но въ висшия кржгъ между изтънченитѣ хора, се употребява голѣмо изку-

ство за да се прикрие това, и да се покаже, че яденето е нѣщо второстепенно, че то е само така, едно приличие. За тѣхъ е и по-удобно да говорятъ така, защото по-вечето пъти тѣ сж въ истинския смисълъ на думата преситени — никога не сж гладни.

Тѣ се приструватъ, че обѣда, яденето не имъ сж нужни, даже имъ сж въ тягостъ; но това е лъжа. Опитайте се вмѣсто очакванитѣ отъ тѣхъ изтънчени яденета да имъ дадете, не казвамъ хлѣбъ и вода, но каша и булгуръ и ще видите каква буря ще предизвика това и какъ ще се открие туй, което си е действително, именно, че въ събирането на тѣзи хора главниятъ интересъ не е този, който излагатъ, а яденето.

Погледнете съ какво търгуватъ хората, преминете презъ града и погледнете какво се продава: накити и предмети за угощаване.

Въ сжщностъ, това така и трѣбва да бжде и не може да бжде иначе. Да не се мисли за яденето, да се държи тази страсть ограничена може само тогава, когато човѣкъ се покорява на необходимостта да яде; но когато човѣкъ само покорявайки се на необходимостта, т. е. препълването на стомаха, престава да яде, тогава не може другояче. Ако човѣкъ е обикналъ удоволствието отъ яденето, позволилъ си е да обича това удо-

волствие като добро (каквото го счита огромното болшинство отъ хората на нашето общество и образованитѣ хора, макаръ да се приструватъ въ противното), тогава нѣма предѣли на увеличението му, нѣма предѣли, подалечъ отъ които да не може да се разрасте. Удовлетворението на нуждитѣ има предѣли, но удоволствието нѣма такива. За удовлетворението на потребноститѣ е необходимо и достатъчно да се яде хлѣбъ, каша или оризъ; за увеличение на удоволствието нѣма край на приправкитѣ и приспособленията.

Хлѣбътъ е необходимата и достатъчна храна, доказателство за това е, че има милиони хора силни, леки, здрави, работящи много, хранещи се само съ единъ хлѣбъ. Но по-приятно е да се яде хлѣбътъ съ приправки. Добре е да се топи хлѣбътъ въ чорба отъ сварено месо. Още по-добре е да се постави въ тази вода зеленчукъ и още по-добре е да е различенъ зеленчукъ. Добре е да се яде и месо. Но месото най-добре да се яде не сварено, а само запържено. А още по-добре едва запържено съ масло и кръвъ. А къмъ това зеленчукъ и горчица. И да се пие съ него вино, най-добре червено. Не ти се яде вече, но може да се изяде още нѣкоя риба като се приправи съ сосъ и да се

сръбне бѣло вино. Изглежда, не може вече да се яде ни тлъсто, но вкусно. Но сладко може още да се хапне: презъ лѣтото сладоледъ, презъ зимата компотъ, сладко и др. т. И ето обѣда, скромниятъ обѣдъ. Удоволствието отъ този обѣдъ може много да се увеличи. И увеличаватъ го, и нѣма предѣлъ това увеличение: и възбуждащи апетита банички и закуски, и десерти, и разни съединения отъ вкусни нѣща, и цвѣтя, и украшения, и музика при храненето.

И чудно нѣщо, — хора, които всѣки день се тъпчатъ съ такива обѣди, предъ които нищо не е Валтасаровия пиръ, който е предизвикалъ чудесното заплашване, наивно вѣрватъ, че тѣ могатъ при това да водятъ нравственъ животъ.

IX

Постътъ е необходимо условие за добъръ животъ; но и въ поста, както и въ въздържанието, се явява въпросътъ: отъ какво да се почне поста, какъ да се пости, — колко пъти да се яде, какво да се яде, какво да не се яде? И както не може да се залови сериозно никаква работа, безъ да се усвои нужната за нея последователностъ, така не може и да се пости, ако не се знае съ какъ

во да се почне постенето, съ какво да се почне въздържанието въ храната.

Постъ. Но и въ поста е нужно да се знае какъ и съ какво да се пости. Тази мисъл изглежда смѣшна, дива за мнозина.

Помня какъ съ гордостъ за своята оригиналностъ, нападайки аскетизма и монашеството единъ евангелистъ ми казваше: моето християнство не е съ постъ и лишения, а съ бюфтекъ. Въобще християнство и добродетель съ бюфтекъ.

Въ нашия животъ сж проникнали толкова диви, безнравствени нѣща, особено въ тази низша областъ на първата стѣпка къмъ добъръ животъ, — отношението къмъ храната, на което малцина обръщатъ внимание, — че ни е трудно даже да разберемъ дързостта и безумието на това християнство или добродетель съ бюфтекъ.

Наистина ние не се ужасяваме предъ такава мисъл, само защото съ насъ се е случило онова необикновено нѣщо, че ние гледаме и не виждаме, слушаеме и не чуваме. Нѣма такава лоша миризма, нѣма звукъ, безобразие, къмъ които човѣкъ да не привикне тъй, че вече да не забелѣзва онова, което е невѣроятнo за непривикналия човѣкъ. Сжщото е и въ нравствената областъ. Християнство и нравственостъ съ бюфтекъ!

Наскоро бѣхъ въ кланицата на нашия градъ Тула. Тази кланица е построена по новъ усъвършенствуванъ способъ, както сж построени въ голѣмитѣ градове тѣй, че убиванитѣ животни да се мжчатъ колкото е възможно по-малко. Бѣше въ петѣкъ, два дни преди Троица. Добитѣкъ имаше много.

Отдавна, когато четѣхъ прекрасната книга „Етика на храната“ менъ ми се искаше да отида въ кланица за да видя съ очи това, което се разказва, когато се говори за вегетарианството. Но все ми бѣше съвестно, както винаги бива съвестно да се гледатъ страдания, които сигурно ще ги има, но които не можешъ да отстранишъ, и азъ все отлагахъ.

Но неотдавна се срещнахъ съ единъ каспинецъ, който бѣше си ходилъ въ кжщи и се връщаше въ Тула. Той бѣше още неопитенъ каспинецъ, а длъжността му бѣше да коли съ ножъ. Азъ го попитахъ не му ли е жалко да убива животнитѣ. И както винаги отговарятъ, той отговори: „какво ще се жали? Нали трѣбва“. Но когато му казахъ, че храненето съ месо не е необходимо, той се съгласи, а тогава и призна, че е жалко. „Но какво да се прави, трѣбва да се прехранвамъ“, каза той. — „По-рано се страхувахъ да убивамъ. Баща ми презъ живота си кокошка не

е закалалъ“. — По-вечето хора отъ руския народъ не могатъ да убиватъ, жалѣятъ, изразявайки това чувство съ думата „страхувамъ се“. И той се страхувалъ, но приеикналъ. Той ми обясни, че най-много работа има въ петъчни дни и тогава продължава до вечерята.

Наскоро се разговарѣхъ и съ единъ войникъ — касапинъ, и той сжщо бѣше очуденъ отъ моето твърдение, че е жалко да се убива; и, както винаги, каза, че е необходимо; но после се съгласи: „Особено, когато е кротко, питомно животно. Иде, горкото, вѣрва ти. Много ти е жалко!“

Ние идвахме веднажъ отъ Москва и изъ пжтя ни возѣха товарни коли, които отиваха отъ Серпуховъ къмъ полето при нѣкакъвъ търговецъ за дърва. Бѣше Чистия четвъртъкъ. Азъ се возѣхъ на предната кола съ коларя, силенъ, червенъ, грубъ, явно много пиящъ селянинъ. Като влѣзохме въ едно село, видѣхме какъ влачеха отъ крайния дворъ една охранена, гола, розова свиня за да я колятъ. Тя квичеше съ отчаянъ гласъ, подобенъ на човѣшки писъкъ. Тъкмо когато минавахме покрай тѣхъ, започнаха да колятъ свинята. Единъ отъ хората прокара ножа по гърлото ѝ. Тя заквича още по-силно и пронизително, изскубна се и хукна да бѣга, ка-

то обливаше съ кръвъ, всичко наоколо си. Азъ съмъ кжсогледъ и не видѣхъ всичко подробно; видѣхъ само розовото, подобно на човѣшко; тѣло на свинята и чувалъ отчаяния писъкъ; но коларьтъ виждаше всички подробности и безъ да откъсва погледа си, гледаше нататъкъ. Заловиха свинята, повалиха я пакъ и почнаха да я доколватъ. Когато квиченето и затихна, коларьтъ въздѣхна тежко. „Нима нѣма да отговарятъ за това?“ проду-ма той.

Толкова е силно у хората отвращението къмъ всѣко убийство, но примерьтъ, поощрението на жестокостята у хората, твърдението, че това е разрешено отъ Бога, и главно — привычката, сж довели хората до пълно изгубване на това естествено чувство.

Въ петъкъ азъ отидохъ на кланицата и като срещнахъ единъ познатъ, кротъкъ, добъръ човѣкъ, повикахъ го съ мене.

— Да, азъ съмъ чувалъ, че тамъ било добре устроено и искахъ да видя, но ако колятъ, нѣма да влѣза.

— Та защо? Азъ именно това и искамъ да видя! Щомъ се яде месо, значи трѣбва и да се убива.

— Не, не, азъ не мога.

Забележително е при това, че този човъкъ е ловець и самъ убива птици и диви животни.

Отдохме. Още при приближаването се усъщаше тежка, отвратителна, гнила миризма на туткалъ. Колкото по-вече приближавахме толкова тази миризма ставаше по-силна. Постройката е червена, кирпична, много голъма съ сводове и високи държби. Ние влѣзохме презъ вратата. Надѣсно имаше голъмъ, 3 декаря, оградень дворъ — това е една площадка, на която два пъти презъ седмицата докарватъ продадения добитъкъ, а на края на това пространство е кжщицата на вратаря; налѣво се намираха, както ги наричатъ, келиитѣ, т. е. стаи съ кржгли врати, съ асфалтови вдлѣбнати подове и съ приспособления за закачане и премѣстване на одраното животно. До стената на кжщицата отдѣсно, на една пейка седѣха шесть души касапи съ пристилки залѣни отъ кръвъ и съ запретнати, изцапани ржкави на мускулисти ржце. Тѣ свършили работата си преди половина часъ, тъй че днесъ ние можехме да видимъ само празнитѣ келии. Макаръ че вратитѣ бѣха отворени отъ дветѣ страни, въ келиитѣ имаше тежка миризма на топла кръвъ, подътъ бѣше цѣль червень, лъскавъ, а въ трапчин-

китѣ по пода стоеше сгжстена черна кръвъ.

Единъ отъ касапитѣ ни разказа какъ се убива и ни показа мѣстото дето стаза това. Азъ не го разбрахъ съвсемъ и си съставихъ крива, но много страшна представа за това какъ убивать, и си мислѣхъ, както бива често, че действителността ще ми произведе по-малко впечатление, отколкото въображаемото. Но се излъгахъ.

Следующия пътъ дойдохъ въ кланицата навреме. Бѣше въ петъкъ преди празника Троица. Бѣше горещъ юнски день. Миризмата на кръвъ бѣше още по-силна и осезателна сутринята отколкото при първото ми посещение. Работата бѣше въ най-голѣмия си разгаръ. Цѣлиятъ пращенъ дворъ бѣше пълненъ съ добитѣкъ, който бѣше докаранъ изтощенъ отъ умора около келиитѣ.

При входа на улицата стояха каруци съ привързани у стъркитѣ волове, теленца, крави. Коли-платформи съ впрегнати въ тѣхъ здрави коне, натоварени съ живи, блъскащи се, съ отпуснати глави теленца пристигаха и се разтоварваха; и сжщо такива коли, натоварени съ убити и изчистени животни съ стърчащи и клатушкащи се крака и глави и съ ярко-червени бѣли дробове и тъмно кафяви черни дробове се отдалечаваха отъ кланица-

та. При оградата стояха конетѣ на продавачитѣ на добитѣкъ. Самитѣ продавачи-търговци съ дългитѣ си сюртуци и съ клашници въ ржце ходѣха изъ двора и, или отбелѣзваха съ катранъ добитѣка на единъ стопанинъ, или се пазарѣха, или ржководѣха прекарването на воловетѣ и биковетѣ отъ площадката въ едни оградки, отъ които добитѣка влиза въ самитѣ келии. Тѣзи хора, явно бѣха погълнати отъ паричнитѣ си работи и смѣтка, а мисълта дали е добро или лошо да се убиватъ тѣзи животни бѣше тѣй далечъ отъ тѣхъ, както мисълта за химическия съставъ на кръвта, съ която бѣ залянъ пода на келиитѣ.

Не се виждаше ни единъ касапинъ на двора, всички бѣха въ келиитѣ и работѣха. Презъ този день бѣха убити около сто бика. Азъ влѣзохъ въ келията и се спрѣхъ до вратата. Спрѣхъ се, защото въ келията бѣше тѣсно отъ помещаващитѣ се тамъ усити животни, и защото кръвта течеше отдолу и капѣше отгоре, и всички касапи, които се намираха тамъ бѣха изцапани съ кръвъ, тѣй че, ако отидѣхъ до средата, щѣхъ да се изцапамъ и азъ. Едно окачено одрано животно свалѣха, друго пренасѣха презъ вратата, трето — единъ убитъ волъ лежеше съ вирнати

нагоре бѣди крака, и касапина съ силни удари на юмрука, опараше разтегнатата кожа. Отъ противоположната врата, по която стояхъ азъ, доведоха въ това време единъ голѣмъ червенъ, охраненъ волъ. Двама души го теглѣха. И преди да успѣятъ да го въведатъ, азъ видѣхъ какъ единъ касапинъ издигна ножа надъ шията му и го удари. Волътъ съкашъ му подкосиха изведнажъ и четиритѣ крака, грохна на корема си, обърна се веднага на хълбокъ и загърчи краката си и цѣлата си задница. Веднага обаче единъ касапинъ се хвърли къмъ главата на бика отъ противната страна на ритащитѣ му крака, хвана го за рогата, приведе главата му къмъ земята, а другъ съ ножъ му разрѣза гърлото, и изподъ главата му рукна тъмно-червена кръвъ, подъ която едно изцапано момче постави тенекиенъ тазъ. Презъ всичкото време докато правѣха това, волътъ непрестанно махаше глава, като че се мъчеше да се изправи, и риташе съ четиритѣ си крака въ въздуха. Тазътъ бързо се пълнише, но волътъ бѣше живъ и издувайки корема си риташе съ задни и предни крака тѣи, че касапитѣ се отстраняваха за да ги не закачи. Когато се напълни единъ тазъ, момчето го отнесе на глава въ албуминния заводъ, а

другъ постави втори тазъ и той започна да се шълни. Но волътъ все така издуваше ко-рема си и риташе съ заднитѣ си крака. Когато кръвта престана да тече, касапинтъ повдигна главата на вола и започна да дере отъ нея кожата. Волътъ продължаваше да рита. Главата се оголи и стана червена съ бѣли жилки и оставаше въ това положение, което ѝ даваха касапитѣ; отъ дветѣ ѝ страни висѣше кожата. Волътъ не преставаше да рита. После другъ касапинъ хвана бика за единътъ кракъ, счупи го и го отрѣза. По ко-рема и другитѣ крака още пробѣгваха трѣпки. Отрѣзаха и останалитѣ крака и ги хвър-лиха тамъ, гдето хвърляха краката на во-ловетѣ на единъ търговецъ. После повдѣко-ха трупа къмъ кукитѣ и тамъ го разпънаха, и тамъ вече движения нѣмаше.

Така гледахъ азъ отъ вратата втория, третия, четвъртия волъ. Съ всички се пов-тарѣше същото: същата извита глава съ за-хапанъ езикъ и вървеща се задница. Разли-ката бѣше само въ това, че не всѣкога уда-рътъ попадаше на понова мѣсто, отъ удара въ която волътъ трѣбва да падне. Случваше се щото касапина да не улучи и волътъ се мѣташе, ревъше и като се обливаше въ кръвъ, изскубваше се изъ ржцетѣ. Но тога-

ва го притегляха подъ единъ чукъ, удрѣха го втори пътъ и той падаше.

Азъ отидохъ следъ това откъмъ другата врата, презъ която вкарвахъ. Тука видѣхъ сжщото, но само че по-отблизо и следователно по-ясно. Азъ видѣхъ тукъ главното, което не виждахъ отъ другата врата: какъ заставѣха воловетѣ да влизатъ презъ тази врата. Всѣкога, когато вземаха вола отвънъ и го теглѣха отначало съ връвь, привързана за рогата, волътъ щомъ усѣтѣше кръвта, дърпаше се, понѣкога ревъше и се стжписваше назадъ. Двама души не биха могли да го вкаратъ съ сила, затова единиятъ отъ каспитѣ отиваше отзадъ, хващаше вола за опашката усукваше я и я чупѣше тъй, че коститѣ хрущѣха и волътъ се подвижваше.

Като свършиха съ воловетѣ на единъ търговецъ, докараха добитѣка на другиго. Първото животно отъ тѣхъ бѣше не волъ, а бикъ. Породистъ, красивъ, черенъ съ бѣли петна и крака, — младо, мускулесто, енергично животно. Поведоха го; той наведе глава надолу и се спрѣ упорито. Но вървящия отзадъ касапинъ, както машиниста се хваща за дръжката на свирачката, улови опашката, преви я, хрущялитѣ изхрущѣха и бикътъ се дръпна напредъ като събори водящитѣ го

съ връвѣта хора, и пакъ се спрѣ поглеждайки настрани съ чернитѣ си очи, бѣлото на които се бѣ налѣло съ кръвь. Но опашката запрѣщѣ и бикѣтъ се дръпна напредъ и вече бѣше тамъ, кждето трѣбваше. Палачѣтъ приближи, прицели се и удари. Ударѣтъ не попадна на мѣсто. Бикѣтъ подскочи, завъртѣ глава, зарева и цѣлъ въ кръвь, изскубна се и се спусна назадъ. Всички около вратата се разбѣгаха. Но опитнитѣ касапи съ смѣлостъ, добита отъ опасността, бързо уловиха връвѣта, пакъ опашката и пакъ бикѣтъ се озова въ келията, дето го завлѣкоха подъ чука, изподъ който той вече не можа да се изтрѣгне. Касапинѣтъ се прицели живо въ онова мѣсто, дето космитѣ се раздѣлѣха на звезда, и въпреки кръвѣта го улучи, удари, и прекрасното, пълно съ животъ добиче се сгромоляса и заудря съ глава и съ крака докато му пущаха кръвѣта и извиваха главата.

— Гледай го, дявола проклетъ, и не падна кждето трѣбваше! — мърморѣше касапинѣтъ, като му разрѣзваше кожата на главата.

Следъ петъ минути вече течеше червена вмѣсто черна кръвь, главата бѣше безъ кожа, съ стѣклено-неподвижни очи, които блѣстѣха съ такъвъ красивъ цвѣтъ преди петъ минути.

Следъ това азъ отидохъ въ онова отдѣ-
 ление, дето колятъ дребния добитѣкъ. Мно-
 го голѣма келия, дълга съ асфалтовъ подъ
 и съ лавици съ облегалки, на които колятъ
 овцетѣ и телетата. Тукъ вече работата се
 бѣше свършила; въ дългата стая, пропита
 съ миризма на кръвъ, имаше само двама ка-
 сапи. Единиятъ духаше въ крака на единъ
 убитъ овенъ и го потупваше съ ржка по из-
 дутия коремъ; другия, младо момче съ из-
 цапана отъ кръвъ пристилка, пушеше папи-
 роска. Следъ мене влѣзе единъ на гледъ за-
 пасенъ войникъ и донесе едно свързано за
 краката черно съ петънца по шията агънце
 и го постави на една отъ лавицитѣ, като въ
 легло. Войникътъ, навѣрно познатъ, поздра-
 ви, заприказва се. Младежътъ съ папироска-
 та, приближи съ ножа, заглади го на края на
 лавката, отговаряйки на войника. Живото аг-
 не си лежеше все тъй тихо, като мъртвия,
 издутия овенъ, само въртѣше бързо късата
 си опашчица и по често отъ обикновено по-
 вдигаше хълбоцитѣ си. Войникътъ леко, безъ
 усилие придържаше повдигнатата му главич-
 ка; другиятъ, продължавайки разговора, уло-
 ви съ лѣвата си ржка главата на агнето и го
 рѣзна по шията. Агнето се разтрепера и опаш-
 чицата се изопна и престана да се върти. Ка-

сапинтътъ, очаквайки да доизтече кръвта, започна да разпалва загасналата цигара. Шурна кръв и агнето започна да трепери. Разговорътъ се продължи безъ най-малко прекъсване.

А кокошките, пилетата, които всъки денъ въ хиляди кухни съ отрѣзани глави, облъни въ кръвъ, комично, страшно подскачатъ като удрятъ съ криле!

И гледашъ нѣжна, изтънчена госпожица ще яде труповетъ на тѣзи животни, съ пълна увѣреностъ въ своята правота, утвърждавайки две взаимно изключващи се положения.

Първото е, че тя, както я увѣрва докторътъ, е тѣй деликатна, че не може да живѣе само съ една растителна храна, а че за нейния слабъ организъмъ ѝ е необходима месна храна; а второто е, че тя е тѣй чувствителна, че не може не само да причинява сама страдания на животнитѣ, но и да апонася вида на тѣзи страдания.

А при това тя е слаба, тази нещастна госпожица, само затова, защото сж я научили да се храни съ несвойствена за човѣка храна, а да не причинява страдания на животнитѣ, тя не може, защото ги яде.

X

Не трѣбва да се приструваме, че не знаемъ това. Ние не сме страуси и не можемъ да вѣрваме, че като не гледаме, нѣма да се случи това, което не искаме да видимъ. Още по-невъзможно е това, когато не искаме да видимъ онова, което ще ядемъ. И особено ако това ядене е необходимо. Но да предположимъ, че не е необходимо, все пакъ, дали не е за нѣщо нужно? — За нищо*). Само за да възпитава звѣрскитѣ чувства, да развива страститѣ, разврата, пиянството. Което се и потвърждава отъ това, че млади, добри, неизвратени хора, особено женитѣ и момичетата чувствуватъ, безъ да знаятъ какъ едно то произтича отъ другото, че добродетельта

*) Онѣзи, които се съмняватъ въ това, нека прочетатъ многочисленитѣ, съставени отъ ученитѣ и лѣкаритѣ, книги по този предметъ, въ които се доказва, че месото не е нужно за храненето на човѣка. И нека не слушатъ ония старозаветни лѣкари, които подържатъ необходимостта отъ месна храна, само защото това сж признавали дълго време тѣхнитѣ предшественици и самитѣ тѣ; подържатъ го съ упоритостъ, съ недоброжелателностъ, както всѣкога се подържа всичко старо, отживѣло.

не е съвмѣстима съ бюфтека, и щомъ пожелають да бждатъ добри, — оставятъ месната храна.

Какво искамъ да кажа? Това ли, че хората за да бждатъ нравствени трѣбва да престанатъ да ядатъ месо? — Съвсемъ не.

Азъ искахъ да кажа само, че за добрия животъ е нуженъ известенъ редъ въ добритѣ постѣпки; че ако стремежа къмъ добъръ животъ е сериозенъ у единъ човѣкъ, той трѣбва да приеме единъ опредѣленъ редъ; и че въ този редъ първата добродетель, надъ която човѣкъ трѣбва да работи, ще бжде въздържанието, самообладанието.

А стремейки се къмъ въздържание, човѣкъ неизбежно ще следва сѣщо известенъ редъ, и въ този редъ първото нѣщо ще бжде въздържането въ храната, поста. А като пости, ако той сериозно търси добрия животъ, — първото отъ което ще се въздържа човѣкъ, ще бжде употребата на животинска храна, понеже безъ даже да говоримъ за възбуждането на страститѣ, което се дължи на тази храна, употребата ѝ е прѣмо безнравствена, защото изисква противна на нравственото чувство постѣпка — убийството, и се предизвиква само отъ плѣтоугодничество, отъ лакомство.

Защо именно въздържанието от животинска храна ще бъде първата работа в поста и в нравствения живот, е казано превъзходно, и то не само от един човек, а от цялото човечество в лицето на най-добрите му представители в продължение на цял святна съзнателен живот на човечеството.

Но защо ако незаконността, т. е. безнравствеността на животинската храна е тъй отдавна известна на човечеството, хората и до сега не сж дошли до съзнаването на този закон? ще попитат нѣкои хора, на които е свойствено да се ръководят не толкова от своя разум, колкото от общото мнение. Отговорът на този въпрос е, че цялото нравствено движение на човечеството което съставлява основата на всѣко движение се извършва бавно; но че признак за истинността, а не случайността на това движение е неговата непрекъснатост и негово то постоянно усилване.

И такава е вегетарианското движение. Това движение е изразено и въ всички мисли на онѣзи писатели, които сж посочени въ книгата „Етика на храната“ и въ самия живот на човечеството, преминаващо безсъзнателно все по-вече от месоядството към растителната храна, и съзнателно въ проя-

вилото се съ особена сила и приемащо: все по-голъми размъри вегетарианско движение. Това движение върви презъ последнитъ 10 години все по-скоро и по-скоро: все по-вече се явяватъ всъка година книги и списания по този предметъ; все по-често се срещатъ хора, които се отказватъ отъ месната храна; и въ чужбина всъка година, особено въ Германия, Англия и Америка, се увеличава числото на вегетарианскитъ гостилници.

Това движение трѣбва да ожде особено радостно за хората, живущи съ стремежа за осъществяване Царството Божие на земята, не защото самото вегетарианство е важна крачка къмъ това царство (всички истински крачки сж и важни и неважни), а защото то служи за признакъ, че стремехтъ за нравствено усъвършенствуване на човъка е сериозенъ и искренъ, понеже е приелъ свойствения за него единственъ, неизмѣненъ редъ, който се започва съ първото стъпало.

Не може да не се радваме на това сжщо тѣй, както не могатъ да не се радватъ хора, които сж се стремили да се изкачатъ на върха на една къща и които по-рано безредно и безуспѣшно сж се катерили отъ разни страни направо по стѣнитъ; когато

биха започнали да се събиратъ най-после при първото стъпало на стълбата и когато всички биха се трупали тамъ, знаейки, че изкачването на върха не може да стане безъ да се стъпи на това първо стъпало на стълбата.

ИЗДАНИЯ НА ПОСРЕДНИКЪ

ТОЛСТОЙ. Противъ войната . . .	3 лв.
„ Войнишки другаръ. . .	2.—
„ Де е изхода.	2.—
„ Кавказки пленникъ. . .	3.50
ВОЙНА, илюстриранъ разказъ. . .	4.50
ТУГАНЪ-БАРАНОВСКИ. Най-голъ- мата комуна въ свѣта (Духо- боритъ въ Канада)	8.—
В. БУЛГАКОВЪ. Левъ Толстой и болшеvizма	12.—
ЯН. ТОДОРОВЪ. Отношението на първитъ християни къмъ вой- ната	5.—
ЙОХАНЪ ЩУРМЪ. Толстой и Марксъ	4.—
К. ВЕНТЦЕЛЪ. Свободното учи- лище	7.—
ЛАБОЕСИ. Доброволно робство .	2.—
Който изпише по 5 или повече екз. отъ всѣка книга се ползва съ 30 на сто от- стъпка. За по-малки поръчки отъ 50 лв. се прибавя 3 лв. за пощенски разноски. Всичко до „ПОСРЕДНИКЪ“, УЛИЦА :: :: ВИТОШКА, № 48, СОФИЯ :: ::	